

FLORIAN ZNANIECKI

SIŁY SPOŁECZNE W WOJEWÓDZTWIE POZNAŃSKIM [1934]

SŁOWO WSTĘPNE

F. Znaniecki objął na Uniwersytecie Poznańskim Katedrę Filozofii 1 marca 1920 r. Z początkiem roku akademickiego 1920/21 przemianowano ją na Katedrę Socjologii i Filozofii Kultury. Po objęciu Katedry Filozofii zorganizował również „Seminarium Socjologiczne”, którego został dyrektorem. Jesienią 1920 r. powołał do życia Instytut Socjologiczny, który w 1927 r. został przekształcony w Polski Instytut Socjologiczny.

W okresie międzywojennym Instytut Socjologiczny a potem Polski Instytut Socjologiczny zorganizował szereg niezwykle ważnych dla socjologii polskiej badań naukowych. Już w 1921 r. ogłoszony został konkurs na Życiorys własny robotnika. Jego rezultaty ukazały się w 1931 r. w pracy J. Chałasińskiego „Drogi awansu społecznego robotnika”¹. Studium to, oparte na autobiografiach robotników rolnych pochodzących z terenu byłego zaboru pruskiego, opublikowane zostało w ramach serii „Prace Instytutu Socjologicznego”. W 1928 r. rozpisany został kolejny konkurs – „Czym było i jest dla Ciebie miasto Poznań?” Jego plonem było 27 wypowiedzi wykorzystanych przez Znanieckiego w pracy *Miasto w świadomości jego obywateli*, wydanej w 1931 r.² w związku z odbywającą się w Poznaniu Powszechną Wystawą Krajową (PWK). Badania te szczególnie zainteresowanie budziły wśród władz Poznania, w szczególności prezydenta Poznania – Cyryla Ratajskiego, dla których niezwykle istotnym zagadnieniem było poznanie sił społecznych, na których ówczesne władze miejskie mogłyby się oprzeć w działaniach zmierzających do jak najefektywniejszego zorganizowania miasta. W 1933 r. ogłoszone zostały kolejne konkursy: na życiorys bezrobotnego i życiorys Ślązaków (J. Szczepański, „Przejście z rodziny do szkoły w życiorysach śląskiej młodzieży”)³.

W 1934 r. F. Znaniecki promował kolejny program badawczy. Dotyczył on procesów społecznych zachodzących na terenie województwa poznańskiego: **Siły społeczne w województwie poznańskim**. Jego założenia przed-

---

¹ J. Chałasiński, *Drogi awansu społecznego robotnika*, Poznań 1931.

² F. Znaniecki, *Miasto w świadomości jego obywateli. Z badań Polskiego Instytutu Socjologicznego nad miastem Poznaniem*, Poznań 1931.

³ N. Kraško, *Instytucjonalizacja socjologii w Polsce 1920 - 1970*, PWN, Warszawa 1996, s. 53 - 68.

stawił wojewodzie poznańskiemu Rogerowi Raczyńskiemu. 3 lutego 1934 r. w trakcie doraźnego spotkania wojewodów i starostów Województwa Poznańskiego, w ramach wolnych wniosków, podniesiono sprawę przeprowadzenia na terenie województwa poznańskiego ww. badań przez Polski Instytut Socjologiczny pod kierunkiem prof. Floriana Znanieckiego. Zagadnienie to zreferował kierownik Wydziału Samorządowego Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu naczelnik J. Trzeciński. W sprawozdaniu ze spotkania starostów i wojewodów czytamy m.in.: „Naczelnik J. Trzeciński podaje do wiadomości zebranych dane, dotyczące prac Instytutu Socjologicznego. Wojewoda podkreśla doniosłość społeczną badań przedsięwziętych ostatnio przez Instytut na terenie poznańskiego i zwraca się do starostów o jak najwydatniejsze poparcie tej akcji, prowadzonej przez prof. Znanieckiego, drogą subwencji powiatowych”⁴.

W dostępnych opracowaniach monograficznych, m.in. Z. Dulczewskiego prowadzącego od wielu lat badania nad naukową spuścizną F. Znanieckiego⁵ czy N. Kraśko dotyczących instytucjonalizacji socjologii w Polsce⁶, A. Kwileckiego⁷ i innych, nie znajdujemy jednak żadnej informacji dotyczącej projektowanych badań nad „Siłami społecznymi w województwie poznańskim”⁸. Ten nieznan i niepublikowany dotąd dokument okazuje się niezwykle cenną informacją rozszerzająca naszą wiedzę na temat zamierzeń badawczych F. Znanieckiego, na terenie województwa poznańskiego. Mimo poparcia władz wojewódzkich przedsięwzięcie to nie zostało jednak zrealizowane. Podjęto natomiast badania dotyczące stosunków społecznych na wsi wielkopolskiej.

Zamieszczony poniżej inedyt F. Znanieckiego stanowi oryginalny projekt badań przedłożony Wydziałowi Samorządowemu Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu 3 lutego 1934 r.⁹

Jerzy Stępień

SIŁY SPOŁECZNE W WOJEWÓDZTWIE POZNAŃSKIM

1.

W dzisiejszej, coraz szybciej zmieniającej się cywilizacji, głównym przedmiotem zarówno studiów teoretycznych badacza, jako też zainteresowań praktycznych działacza, stać się powinny czynne dążności ludzkie. Dążności te bowiem, objawiając się aktualnie w działaniu, są właściwymi siłami

⁴ AP Poznań, Urząd Wojewódzki Poznański (Dalej UWP), sygn. 17, k. 9.

⁵ Z. Dulczewski, *Florian Znaniecki. Życie i dzieło*, wyd. UAM, Poznań 1984; Z. Dulczewski, *O Florianie Znanieckim*, wyd. Fundacja im. F. Znanieckiego, Poznań 2000.

⁶ N. Kraśko ..., op. cit.

⁷ A. Kwilecki (red.), *Florian Znaniecki i jego rola w socjologii*, wyd. UAM, Poznań 1975.

⁸ AP Poznań, UWP, sygn. 18, k. 54 - 59.

⁹ AP Poznań, UWP, sygn. 18, k. 54 - 59.

kulturalnymi, sprawdzającymi bezpośrednio wszelkie zmiany lub przeciwdziałającymi zmianom, wyrażają się zaś potencjalnie w postawach i ocenach, stanowią zbiornik, z którego wypływa i poparcie, i bierny opór względem aktywnych procesów.

Przedmiotem badań socjologii nie są wszystkie siły kulturalne (nie ma nauki, która by objąć zdołała całą ich różnorodność), lecz siły specyficzne, tj. dążności objawiające się w działaniu ludzi na ludzi i w postawach względem ludzi. Są one zresztą najważniejsze i z punktu widzenia teorii zmian kulturalnych, i dla polityki, usiłującej pokierować tymi zmianami. Wpływ bowiem realny wszelkich dążności – ekonomicznych, technicznych, religijnych, intelektualnych, estetycznych itd. – na życie zbiorowe zależy od społecznego współdziałania i przeciwdziałania ludzi, zamierzających takie lub inne dążności zrealizować. Zadania zaś męża stanu, organizatora, kierownika, urzędnika, na tym właśnie polegają, aby za pomocą metod z istoty swych społecznych budzić lub hamować, używać i harmonizować współdziałanie społeczne w obrębie danej zbiorowości dla takich lub innych zamierzeń kulturalnych.

Mimo, że wielu historyków i obserwatorów zdawało sobie od dawna sprawę z doniosłości zagadnienia sił społecznych nie ma dotychczas systematycznych naukowych badań nad tymi siłami w obrębie określonych społeczeństw. Uogólnienia, jakie napotykaemy w literaturze mają przeważnie charakter literacko-filozoficzny, opierają się bowiem na dowolnym wydzieleniu pewnych sił, często powierzchownie zaobserwowanych jako dominujących w danym społeczeństwie. Najważniejszym dziś przybliżeniem do naukowego traktowania tego problemu jest przedsięwzięcie komitetu, wyznaczonego przed czterema laty przez ówczesnego prezydenta Hoovera dla zbadania zmian, zachodzących w społeczeństwie amerykańskim. Wyniki tych badań, na wielką zakrojonych skalę, zostały niedawno ogłoszone pt. „Recent Social Trends in the United States” (New York 1933). Są one jednak jeszcze bardzo niezadawalające. Opisując dość ściśle, na podstawie obfitego, choć powierzchownego materiału, takie zmiany, jakie dały się ująć w formuły statystyczne.

Komitet Hoovera okazał zupełne niezrozumienie dla problemu sił, które te i inne zmiany wywołują. Jego założenia przyczynowe krytycznie zanalizowane przez grupę socjologów nowojorskich, okazały się bezkrytyczne, często wprost naiwne. Samo przedsięwzięcie jednak ma doniosłe znaczenie jako pierwsza systematyczna próba naukowej orientacji w całokształcie zmiennych procesów, zachodzących w życiu nowoczesnego społeczeństwa państwowego.

Polski Instytut Socjologiczny dąży do tego, aby metodycznie o obiektywnie zbadać najważniejsze siły społeczne, działające w społeczeństwie Polski współczesnej, dla wyjaśnienia zmian, dokonujących się w tym społeczeństwie oraz dostarczenia mężom stanu i przodownikom społecznym podstaw teoretycznych do pokierowania zmian na przyszłość.

Zadanie to zbyt wielkie i trudne, aby je podejmować bez uprzedniego przygotowania i od razu w najszerszym zakresie. Toteż Instytut Socjologiczny przygotowywał się do tej pracy od szeregu lat, prowadząc liczne badania

specjalne nad pewnymi zjawiskami w polskim życiu społecznym. Zgromadzone są materiały i wykonane kilka studiów monograficznych nad dążnościami społecznymi robotnika polskiego, w latach 1928 - 1929 zbadano pewne siły społeczne na terenie miasta Poznania, w obecnej chwili wreszcie z ramienia Fundacji Pokoju Carnegie'go, uczestniczy Instytut w badaniach nad siłami narodowymi na Górnym Śląsku.

Po takim przygotowaniu, z wyrobionymi już metodami Instytut rozpocząć pragnie stopniową realizację swego zamiaru do systematycznego zbadania sił społecznych na jednym odcinku Polski, mianowicie w województwie poznańskim. Program tych badań zakrojonych na dwa lata przedstawia się następująco:

2.

Zadaniem głównym projektowanego studium jest wykrycie, zanalizowanie i teoretyczna synteza najaktywniejszych i najbardziej wpływowych sił społecznych, wyrażających się w zbiorowych czynnościach **zespołów ludzkich**.

Zespoły dzielimy na:

1. **Grupy społeczne**, wyodrębnione i zjednoczone za pomocą trwałych więzi społecznych między członkami, a grupą jako całością;
2. **Wspólnoty**, czyli luźne zgrupowania, których uczestników jednoczy świadoma wspólność zainteresowań, lecz którym brak wyraźnej odrębności i określonej struktury.

Dla tymczasowej tylko orientacji, wymienić możemy następujące rodzaje zespołów w ramach społeczeństwa poznańskiego (nie wyczerpując ich zresztą).

I. Grupy społeczne:

1. Grupy administracyjno-terytorialne:
  - a) województwo,
  - b) powiaty,
  - c) gminy miejskie,
  - d) gminy wiejskie

(Z opracowanych przez członków Instytutu monografii opartych na materiale współczesnym, kilka zaledwie wyszło drukiem; na wydanie, a często wykonanie innych brakło środków).

2. Związki celowe połączone z organizacją terytorialną (np. ubezpieczalnie, kasy komunalne itd.).
3. Grupy wychowawcze (szkoły, towarzystwa oświatowe itd.).
4. Grupy kościelne (diecezje, parafie itd.).
5. Związki celowe (religijne, ekonomiczne etc.) połączone z organizacją kościelną.
6. Grupy zawodowe.
7. Grupy wojskowe.
8. Grupy techniczno-wytwórcze:

- a) rolnicze (gospodarstwa rolne większe i mniejsze jako zrzeszenia społeczne),
  - b) przemysłowe (fabryki i warsztaty).
9. Grupy ekonomiczne niezależne (przedsiębiorstwa handlowe, banki, kooperatywy).
  10. Grupy polityczne.
  11. Grupy niezależne dla celów kultury duchowej (stowarzyszenia naukowe, artystyczne, literackie, etyczne, kluby etc.).
  12. Grupy niezależne filantropijne i społeczno-reformatorskie.

II. Wspólnoty:

1. Wspólnoty towarzyskie.
2. Wspólnoty lokalne (sąsiedzkie).
3. Wspólnoty prasowe (ogniskujące się dookoła czasopisma).
4. Wspólnoty sądowe (czynnie zainteresowane działalnością sądów).
5. Wspólnoty handlowe (ześrodkowane dookoła giełdy, targów, jarmarków etc.).
6. Wspólnoty ideowe (zespoły luźne uczestników, tzw. prądów politycznych, społecznych, religijnych, intelektualnych, estetycznych itd.).
7. Wspólnoty hedonistyczne (publiczności teatralne, uczestnicy zabaw publicznych etc.).
8. Tłumy.

3.

Zarówno w grupach, jak we wspólnotach aktywność wiąże się ściśle z kierownictwem społecznym, bądź w postaci *autorytetu* (w grupach przybierającego formę *władzy*) bądź w postaci *przodownictwa*. Grupa lub wspólnota, czy też jakaś część grupy lub wspólnoty działa razem tylko wtedy, gdy jest osobnik (lub małe grono osobników) kierujący czynnościami zbiorowymi. Bez kierownictwa zbiorowe siły społeczne zespołów objawiają się tylko w biernym oporze, stawianym siłom aktywnym, względnie w postawach dających siłom aktywnym potencjalne poparcie.

W każdym zespole należy wziąć za główny przedmiot badań fakty zbiorowego działania ogółu uczestników, która występuje czynnie w imieniu zespołu jako całości. Trzeba zanalizować porównawczo objawiające się w tych faktach dążności zbiorowe, zbadać charakter kierownictwa oraz organizację współdziałania uczestników z kierownikami. W odniesieniu do tych faktów należy następnie czynniki społeczne, przeszkadzające lub pomagające realizacji dążności zespołu; opory czynne ze strony innych zespołów lub ze strony „opozycji” wewnątrz działającej grupy czy wspólnoty; opory bierne oraz postawy popierające ze strony członków nieczynnych i szerszego środowiska społecznego.

Należyte zrozumienie zbiorowych dążności w obrębie danego zespołu wymaga oczywiście znajomości samego zespołu, jego składu i budowy. Tak samo dla zrozumienia roli kierowników w działaniu zespołu oraz przywód-

ców czynnego oporu poznać ich należy jako osoby społeczne, stwierdzić, jak przedstawiają się oni otoczeniu społecznemu, jakie wymagania osobiste to otoczenie im stawia oraz jak sami oni ujmują i oceniają własne osoby i jak wyobrażają sobie swą rolę społeczną.

Z tych faktów zbiorowego działania odtworzyć należy historię społeczną zespołu, dla stwierdzenia, jakich sił społecznych jest on źródłem oraz jakie zmiany zachodziły i zachodzą w charakterze i kombinacji tych sił. Wobec doniosłości roli kierowników, należy podobnie odtworzyć biografię społeczną każdego kierownika, uwzględniając przede wszystkim dzieje jego czynnego udziału w działaniu zbiorowym różnych grup i zespołów, w którym od wczesnej młodości uczestniczył.

4.

Rozumie się, że niepodobna tak ściśle i gruntownie badać wszystkich zespołów, czynnych na terenie województwa. Z konieczności badania ograniczyć się musi do zespołów typowych, podobnie jak to czyni np. badacz fauny i flory danego kraju, studiując tylko typowe egzemplarze każdego gatunku. Jak zespoły typowe wybrać, to już kwestia metody badań. Chodzi o to, aby reprezentowane były wszystkie główne klasy grup i wspólnot, znajdujące się na terenie województwa, każda z ważniejszych klas w kilku przykładach z odmiennych środowisk.

Oczywiście, takie zbadanie typowych zespołów każdej klasy jako ognisk aktywnych sił społecznych da wyniki jakościowe, nie ilościowe. Lecz gdy już znamy istotę zjawisk pewnej klasy, stwierdzenie względnego rozproszenia tej klasy jest już tylko sprawa techniki statystycznej. Tak np. istnieje statystyka grup zorganizowanych różnych klas. Po ukończeniu badań Instytutu władze wojewódzkie będą mogły ją dopełniać, dla swoich potrzeb praktycznych, statystyką takich czynności zbiorowych tych grup, których ważność społeczna, typowość i cechy symptomatyczne będą już ustalone. Podobnie, gdy zostaną zbadane typowe odmiany kierownictwa i typy kierowników, można będzie w razie potrzeby dokonać statystycznego przeglądu tych odmian i typów wśród ludności województwa.

Natomiast jako ostateczny cel badań Instytutu postawić by należało określenie, w jaki sposób siły społeczne, wyrażające się w działaniu poszczególnych zespołów, kombinują się w całości życia zbiorowego województwa oraz jak zmienia się ta kombinacja pod działaniem pewnych przyczyn. Zadanie to, bardzo trudne w literaturze naukowej, nie ma nic, co by mogło dopomóc do jego rozwiązania. Instytut próbować będzie je rozwiązać, biorąc pod uwagę przy badaniu każdego zespołu jego wewnętrzną i zewnętrzną *funkcję społeczną*.

Funkcją wewnętrzną zespołu nazywamy tę rolę, którą zespół odgrywa w życiu swych uczestników ze względu na te potrzeby i zainteresowania osobiste, które uczestnicy zadawają przez swój udział w tym zespole. Zbadawszy funkcje wewnętrzne różnego rodzaju zespołów, stwierdzimy następnie jak dopełniają się one nawzajem i jakie posiadają znaczenie społecz-

ne na podłożu potrzeb i zainteresowań ludności województwa w ogóle oraz jak się to znaczenie zmienia w czasie.

Funkcją zewnętrzną zespołu jest jego czynne ustosunkowanie wzajemne do innych zespołów, z którymi znajduje się w styczności. Oczywiście, jakaś ogólna synteza ustosunkowań wzajemnych wszystkich zespołów jest niewykonalna. Należy więc zadowolić się zbadaniem funkcji poszczególnych typowych zespołów w odniesieniu do jednego dominującego zespołu, z którym wszystkie one znajdują się w styczności.

Takim dominującym zespołem, względem którego wszystkie inne zespoły tak czy inaczej czynnie się ustosunkowują i który sam na wszystkie oddziałuje, jest państwo polskie. Przy badaniu każdego zespołu należy więc zanalizować jego funkcję społeczną w odniesieniu do państwa. Funkcja ta uwydatniać się będzie zarówno w poszczególnych faktach wzajemnego działania i oddziaływania, jako też w ogólnych normach, jakie każda strona uważa za obowiązujące dla siebie i dla drugiej strony.

Na tej drodze powinno się osiągnąć syntetyczne ujęcie różnorodnych sił społecznych z punktu widzenia ich wpływu na udział ludności województwa w życiu państwowym. Nie wyczerpie to społecznego znaczenia tych sił, ale będzie ważnym przyczynkiem naukowym i da zarazem działaczom państwowym podstawę do praktycznej polityki społecznej.

5.

Instytut projektuje następującą techniczną organizację badań.

Przez pierwsze trzy lub cztery miesiące sześciu obserwatorów objeżdżać będzie prowincję dla orientacji ogólnej w zespołach na terenie województwa, przez miesiąc zaś wszyscy dokonają przeglądu wstępnego zespołów w mieście Poznaniu. Do tej ogólnej orientacji używać się będzie różnych źródeł pomocniczych: danych prasowych, archiwów urzędowych itd.

Jednocześnie w samym początku Instytut ogłosi dziesięć konkursów na najlepsze opisy grup społecznych różnego rodzaju przez czynnych ich członków.

Następnie przez rok obserwatorowie badać będą szczegółowo zespoły, wybrane przez Instytut jako typowe, gromadząc materiały drukowane archiwalne, uczestnicząc w czynnościach zbiorowych, zbierając w osobistych stycznościach wspomnienia i opinie uczestników oraz osób z otoczenia społecznego itd.

Na podstawie materiałów, uzyskanych z osobistych badań i z konkursów, każdy badacz opracuje monografię szeregu zespołów.

Wreszcie w dziele zbiorowym dokonana zostanie synteza, zgodnie z podanymi tu wytycznymi.

POLITICAL POWERS IN THE PROVINCE OF POZNAŃ

S u m m a r y

The text is F. Znaniecki's so far unpublished project submitted to the Local Government Department of the Provincial Council in Poznań on the 3rd February 1934. The text, opened with the author's introduction, bears out Znaniecki's interest in the region and its social processes.